

Godine u životu i život u godinama: starost i kvaliteta života

Ivo Džinić¹

U članku se nudi sažet pregled različitih pristupa fenomenu starenja i starosti kao sastavnom dijelu ljudskoga života, koji implicira i brojne izazove i nošenje s poteškoćama. U kontekstu današnjega povećanja broja starije populacije kao ozbiljne demografske problematike, posebice u industrijski razvijenijim zemljama, a što ne zaobilazi ni hrvatsko društvo, tema starosti sve više dolazi u središte interesa i različitih znanstvenih i stručnih područja. Filozofska tradicija na temelju brojnih relevantnih izvora također ima što reći o starenju i starosti, pogotovo s etičkoga aspekta. Umijeće starenja kao sastavni dio umijeća življenja osposobljava za kvalitetnije doživljavanje i proživljavanje starosti, te percipira tu životnu fazu kao dodatni potencijal, a nikako kao teret. Da bi svakome bila omogućena dostojanstvena starost nužna je i podrška društvene zajednice međugeneracijskom solidarnošću i dobro organiziranom socijalnom skrbi za starije i nemoćne.

Ključne riječi: aktivno starenje, starost, starenje, međugeneracijska solidarnost, umijeće starenja.

---

1 Prof. dr. sc. Ivo Džinić, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za filozofiju i kulturologiju, Borongajska cesta 83d, Zagreb, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: idzinic@hrstud.hr

1. Uvod: izazovi promišljanja o starenju i starosti²

Promjena demografske strukture stanovništva i sve veći broj starijih osoba unutar cjelokupne populacije uvelike su pridonijeli novijem i intenzivnijem promišljanju o fenomenu starenja i starosti općenito. Općepoznata deviza kako budućnost pripada mladima i koja vrijedi u različitim dijelovima svijeta, u industrijski razvijenim zemljama - a samim tim i u Republici Hrvatskoj - je ona zbog porasta starije populacije sve upitnija i problematičnija. U odnosu na druge dijelove svijeta europski kontinent predstavlja kuću starih, na što upozoravaju relevantna empirijska istraživanja i rezultati sve većeg porasta anticipacije starijih u cjelokupnoj populaciji.³

Tema starenja i starosti, te s njom usko povezanih iskustava oboljenja i tjelesne krhkosti, prolaznosti i umiranja, dugo je vremena bivala zanemarivana, u velikoj mjeri i poradi određene društvene tabuiziranosti navedenih fenomena. Slikovito govoreći, kako se dobna piramida sve više pretvara u oblik gljive primorana je i sama stručna javnost ozbiljnije pristupiti spomenutom fenomenu i različitim temama koje su s tim povezane, poput pitanja održivosti i(li) reforme mirovinskoga sustava, problema nadmoći ekonomske računice i komercijalizacije starenja, te socijalnoga statusa i marginalizacije starijih, ali i problema ugroženosti međugeneracijske solidarnosti.⁴ Stoga se razmatranju fenomena starenja i starosti pristupa s različitim aspektata, od ekonomskih, preko demografskih, pa sve do socioekonomskih, sociokulturnih i sociopolitičkih elemenata na tom području.⁵

2 Članak je napisan u sklopu projekta UP.04.2.1.09.0084 „Pridruži se – aktivni u mirovini“, Zelinski Aktivni Zlatni Umirovljenici – Klub ZAZU. Nositelj: Hrvatski Crveni križ, Gradsko društvo Crvenog križa Sveti Ivan Zelina.

3 Usp. Zulehner, Paul Michael, *Pastoraltheologie: Übergänge*, vol. 3, Wien: Patmos Verlag, 1991. str. 94.-95. Njemački filozof Otfried Höffe u svojoj knjizi *Visoko umijeće starenja: mala filozofija dobroga života [Die hohe Kunst des Alterns: kleine Philosophie des guten Lebens]*, München: C. H. Beck, 2018. ipak pod znak upitnika postavlja ovu dijagnozu o društvu koje stari, ističući kako društvo, odnosno kolektiv, teško može ostarjeti (str. 57.). Međutim njegova tvrdnja je upitna zbog jednostavne činjenice da će se postotak starijih ljudi u određenom društvu povećati (va)ti ukoliko dođe do opadanja nataliteta. Usp. Kinzel, Till, *Die hohe Kunst des Alterns: kleine Philosophie des guten Lebens [Visoko umijeće starenja: mala filozofija dobroga života] / Otfried Höffe.* - München: Beck, 2018., u: *Informationsmittel (IFB): digitales Rezensionsorgan für Bibliothek und Wissenschaft*, 27 (2019.) 1. Web: <http://www.informationsmittel-fuer-bibliotheken.de/showfile.php?id=9541> (pristupljeno: 10. rujna 2022.)

4 Usp. Peračković, Krešimir i Pokos, Nenad, „U starom društvu – neki sociodemografski aspekti starenja u Hrvatskoj“, u: *Društvena istraživanja*, 24 (2015.) 1, str. 89.-110., ovo str. 91.-92.

5 Usp. Štifanić, Mirko, „Društveni aspekti starenja i obolijevanja“, u: *Diacovensia* 26 (2018)

Zbog sve većeg broja starijih osoba, tema starenja i starosti, osim stručne javnosti, izaziva interes i u svakog pojedinaca zbog činjenice da će svatko u redovitim situacijama doživjeti starost i na kraju smrt. Svako suočavanje s umiranjem, bilo u vlastitoj obitelji među najbližom rodbinom, bilo u široj obitelji ili među poznanstvom, pridonose tome da se prije ili kasnije o prolaznosti, starosti i umiranju uvijek iznova promišlja.

Starost i starenje biološki su procesi koji impliciraju različite osobne i društveno-kulturne dimenzije. Prije svega imaju egzistencijalnu težinu jer se u dogledno vrijeme s njima svatko treba suočiti, doživjeti ih i više ili manje uspješno proživjeti do smrti. Starenje kao fenomen ima i svoju ekonomsku dimenziju, u smislu utjecaja na zdravstveni sustav općenito, odnosno na političku, medicinsku i farmaceutsku situaciju unutar jednoga društva. Ono ima i svoju društvenu dimenziju jer bitno utječe na promjene društvenih uloga, a samim tim i na društvene odnose među ljudima. U konačnici, ali ne manje bitno, starost ima i svoju praktičnu dimenziju jer u očekivanju normalnoga funkcioniranja u trećoj dobi, potrebno je i osigurati tim ljudima i primjeren pristup zgradama, ustanovama i vlastitim domovima i bez kakvih prepreka.⁶ Sve to upućuje na vrlo široku paletu pitanja i poteškoća vezanih uz temu starenja i starosti.

Kada je riječ o filozofskom pristupu fenomenima starenja i starosti, iako se već i u antičkoj filozofiji mogu naći elementi pozicioniranja filozofije prema njima, ipak valja konstatirati činjenicu da je filozofija dugo vremena tim pitanjima posvećivala malo pažnje. Pritom se radi više o izoliranim izvodima jer se kontinuirano i sustavno razmatranje značenja starosti u životu pojedinca i političke organizacije društvenoga suživota pojavljuje tek negdje od sredine 20. stoljeća, pri čemu se tim fenomenima pripisuje odlučujuća važnost za filozofsko razumijevanje temeljnih uvjeta i bitnih dimenzija ljudskoga postojanja i društvenoga suživota (Schweda, 2018:3).⁷

3, str. 505.-527., ovo str. 525.

- 6 Iako se i u Hrvatskoj neprestance povećava broj javnih i privatnih domova za osobe starije životne dobi i za nemoćne, još uvijek veliki broj njih živi u obiteljskim kućama ili stanovima, koji često nisu najprimjereniji za starije osobe. I kao što postoji društvena neravnoteženost u pogledu različitih životnih situacija općenito, tako se isto može ustvrditi i za život i pokretljivosti u poznijim godinama. Te teme kao i različite oblike stanovanja i raspoloživosti za selidbenu mobilnost starijih osoba razmatra švicarski sociolog François Höpflinger u tekstu „Wohnen und Wohnmobilität im Alter“, u: Schroeter, R. Karl i drugi (ured.), *Handbuch Soziologie des Alter(n)s*, Wiesbaden: Springer Fachmedien GmbH, 2018.
- 7 Usp. Schweda, Mark, „Alter(n) in Philosophie und Ethik“, str. 3.-4. Isto tako str. 11.-12.

Starenje kao fenomen sve više dolazi u fokus razmatranja različitih znanstvenih područja i disciplina, tako da jedan sveobuhvatni pogled na starost zahtjeva i interdisciplinarnost pristupa tom fenomenu. U radu se na taj zahtjev samo upozorava jer bi inače i sam rad zahtijevao više autora i relevantnih stručnjaka za temu starenja. No, ovdje se želi općenito pristupiti fenomenu starenja kao sastavnom dijelu ljudskoga života, kao i svim poteškoćama povezanim s tim fenomenom. Stoga se rad u tom pogledu u najvećoj mjeri temelji na nekim filozofski i (praktično) teološki relevantnim tekstovima.

2. Pokušaj pojmovnih razjašnjenja

Prije daljnjega promišljanja o fenomenu starosti i starenja, valja koliko je moguće preciznije odrediti same te pojmove, odnosno poći od pitanja na koga se oni točno odnose. Riječi „starenje“ i „starost“ nerijetko su obilježene dvostrukim značenjima, napose u njihovoj primjeni i upotrebi. U prenesenom smislu te se riječi mogu odnositi na apstraktne entitete poput običaja, zakona i slično, ali i na neke sasvim konkretne predmete ili objekte kao što su građevine, automobili ili slični objekti, koje se mogu okarakterizirati zastarjelima ili starima.⁸ No, svakako se ovi izrazi najčešće koriste za živa bića ili njihove pojedinačne organe, kao i za njihove kolektivne inačice, u smislu govora o starom društvu ili star(ij)oj populaciji. U pogledu na konkretne pojedince, starenje se odnosi na cjeloživotni proces i na pojedine faze unutar toga procesa, a specifično i na njegov posljednji dio. Kriteriji preciznijega razgraničenja u tom pogledu vrlo su raznoliki, ali i povijesno i sociokulturno vrlo promjenjivi. Isto tako se izrazi „starenje“ i „starost“ drugačije koriste i u različitim znanstvenim područjima.⁹

Zbog svega spomenutoga može se ustvrditi kako ne postoji nekakav općeprihvaćeni stav oko preciznijega određenja starosti. Nešto širi konsenzus postoji oko toga da je granica od šezdeset i pet godina ona koja dijeli starost od drugih životnih dobi.¹⁰ I prema društveno-političkim određenjima, starost uglavnom

8 Usp. *Isto*, str. 2.

9 Dok biološka istraživanja općenito ispituju biološke procese na organskoj razini, u fokusu psiholoških istraživanja starenja stoje subjektivni osjećaji, iskustva i stavovi, a društveno-humanističke znanosti zanimaju društveni i kulturni uvjeti starenja i starosti. Naravno da se u pogledu ove očite heterogenosti pristupa starenju i starosti nameće pitanje u kojoj se mjeri različite tematske i disciplinarne upotrebe jezičnih izraza „starenje“ i „starost“ uopće odnose na istu stvar. Usp. *Isto*, str. 2.-3.

10 Usp. Štifanić, Mirko, „Društveni aspekti starenja i obolijevanja“, str. 507.-508. Prema ovom autoru u Republici Hrvatskoj je 1991. godine bilo 13,1% osoba preko šezdeset i pet godina starosti, a 2001. godine njih 15,5%. Najnoviji podatci Državnoga zavoda za stati-

započinje umirovljenjem, što kao odrednica također nije bez poteškoća. Naime, netko tko je zbog beneficiranoga radnoga staža umirovljen s pedeset ili pedeset i pet godina bi u tom smislu bio jednako tretiran kao netko tko ima potrebu za potpunom njegovom u dubokoj životnoj dobi od, primjerice, osamdeset ili devedeset ili više godina. Naravno da pritom ne treba smetnuti s uma kako i samo umirovljenje može predstavljati vrlo izazovnu, a nerijetko i šokantnu životnu prekretnicu. Spomenuto upozorava na potrebu drugačijih određenja ili parcijalnoga pristupa u određivanju starosti kao životne dobi. Naime, nerijetko se u pogledu spomenutih pokušaja toga određivanja može raditi i o dvama različitim generacijama u šezdesetim godinama ili se nalaze u mirovini, pa se u tom smislu može razlikovati mlađe starije zbog njihova dobra zdravlja i pokretljivosti od onih starijih koji su zbog svoje bolesti ili nepokretnosti jednostavno prisiljeni na pripomoć drugih osoba.¹¹

Kada se svemu tome doda i kategorija subjektivnoga doživljaja starosti, odnosno koliko se konkretna individua osjeća starom ili koliko bi godina sama željela imati neovisno o kronološkoj ili stvarnoj dobi, onda cjelokupna situacija s pokušajima određenja starosti postaje još kompleksnijom.¹² Uglavnom očito je teško doći do sasvim preciznih odrednica kategorije starosti i ne preostaje drugo nego tek utvrditi svu jezičnu i konceptualnu problematiku fenomena o kojima je riječ, te je trajno podvrgavati kritičkom propitkivanju, pri čemu zasigurno i filozofska rasprava o starenju i starosti ima dosta toga za reći.¹³

3. Dvoznačnost starosti i njezina društvena funkcija

U vremenu u kojem živimo starenju i starosti pristupa se dvoznačno: netko je ili star i aktivan, što daleko više odgovara današnjim društvenim slikama života, ili je star i pasivan. Postoje brojne predrasude prema osobama visoke

---

stiku, na temelju popisa stanovništva 2021. godine, pokazuju da udio stanovništva preko šezdeset i pet godina u Hrvatskoj iznosi 22,45%, što je najviši udio među svim razmatranim dobnim kategorijama. Web: <https://dzs.gov.hr/vijesti/objavljeni-konacni-rezultati-popisa-2021/1270> (pristupljeno: 25. rujna 2022.)

11 Usp. Zulehner, Paul Michael, *Pastoraltheologie: Übergänge*, str. 86.

12 Usp. Kaliterna, Ljiljana, „Jesmo li stari koliko imamo godina ili koliko se starima osjećamo?“, u: *Društvena istraživanja* 7 (1998.) 6, str. 873.-883., ovo str. 874. Autorica članka u daljnjem tekstu analizira i zašto se stariji ljudi nerijetko subjektivno osjećaju mlađima pa upućuje na teoretičare koji smatraju da je najvjerojatniji razlog tome strah od starosti zbog njezine negativne predodžbe, kao i na većinu današnjih istraživača koji tvrde suprotno, odnosno da je doživljaj vlastite životne dobi povezan sa prilagodbom pojedinca društvenoj okolini, te da je povezan i s njihovim karakternim osobinama. Usp. *Isto*, str. 877.

13 Usp. Schweda, Mark, „Alter(n) in Philosophie und Ethik“, str. 2.

životne dobi jer ih se percipira uglavnom ovisnima i bespomoćnima, potrebnima pažnje i njege, te onima koji „nisu u trendu“¹⁴ jer opterećuju i vlastitu obitelj i društvo, a dani im idu svojemu kraju. Dakle, u širim krugovima se na starost nerijetko gleda kao na neželjeni proces nepovratnoga propadanja čovjeka.¹⁵ Takve percepcije i predrasude mogu negativno utjecati na samopoštovanje starijih osoba, ali i na njihovu dobru volju za kvalitetnim proživljavanjem vlastite starosti.

Dvoznačnost starenja očituje se i u nesuglasju između vlastitoga vremena, odnosno godina koje su prošle i sjećanja „koja se odjednom pojave i naizgled dokidaju vrijeme“, s jedne strane, te vlastitoga tijela i osjećaja njegove sve snažnije krhkosti i prolaznosti.¹⁶ Čovjeku se vlastita prolaznost očituje kao vrijeme koje je proživio u iskustvu svijeta, pa onda u starijoj životnoj dobi sve više uranja i u to proživljeno vrijeme i u iskustvo koje je imao u svijetu. Za razliku od prijašnjih godina i u odnosu na mlađe generaciju on taj svijet doživljava drugačijim i daleko kompleksnijim.

Osim toga starost se može doživjeti i kao polagani proces društvenoga umiranja, napose u društvu u kojem se idealizira i vrjednuje mladost, ljepota i moć. Iako starost ne mora nužno značiti ujedno i popuštanje snaga, ipak se ljudi u zadnjim godinama života intenzivnije suočavaju s ograničenjem posebno tjelesnih potencijala, ali isto tako i onih mentalnih i duhovnih. Ako su do sada pokretni motivi života bili posao, aktivno participiranje u društvenome životu te izgradnja i nadogradnja vlastite karijere, nužno odricanje od svega toga doživljava se kao svojevrsni gubitak i veliko pitanje vlastitoga identiteta i samorazumijevanja čovjeka. U slučaju smanjene pokretljivosti starih osoba, život se može ograničiti na uzak prostor i(li) jedan te isti način i pravac kretanja. Osobama sa smanjenim vidom ili sluhom istovremeno se umanjuje i narušava društvena i kulturna razmjena i komunikacija. Sve to skupa može dovesti i do nesposobnosti integriranoga suočavanja s oboljenjima i tjelesnim ograničenjima,¹⁷ ali i do same negacije starosti.¹⁸

14 Štambuk, Ana, „Starost i starenje u zrcalu duhovnosti“, u: *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 53 (2017.) 2, str. 142.-151., ovo str. 142.

15 Usp. Zulehner, Paul Michael, *Pastoraltheologie: Übergänge*, str. 87. i 92.-93.

16 Jean Améry u prvom dijelu svoje knjige *O starenju: Revolt i rezignacija* (OceanMore, Zagreb 2021. str. 13.-41.) dojmljivo opisuje taj fenomen neizbježnoga suočavanju s prolaznošću vremena i vlastitom prolaznošću (citat u navodnicima str. 19.). U drugom, pak, dijelu problematizira suočavanje sa samoootuđenjem, napose u pogledu tjelesnih promjena i fizičke krhkosti (str. 43.-69.)

17 Usp. Zulehner, Paul Michael, *Pastoraltheologie: Übergänge*, str. 87. i 90.

18 O negaciji starosti piše Jean Améry u već spomenutoj studiji o starenju te navodi kako

Budući da je svaka osoba podvrgnuta procesu sazrijevanja i starenja, te ubire iskustvo prolaznosti i(li) bolesti, kao i iskustvo primjerenoga nošenja sa svim tim, osobe starije životne dobi zbog svega proživljenoga i stjecanja životne mudrosti, bez sumnje očituju i društveno pozitivnu dimenziju. Naime, s vremenom se zbog vlastite prolaznosti svatko započinje interesirati za poteškoće koje su s tim povezane. Čak i mlada i sasvim zdrava osoba ukoliko se u slučaju da se povremeno suoči i posveti problemima starijih osoba, utoliko može sebi olakšati vlastite strahove od starenja i bolesti te se pripremiti za nešto što predstavlja sastavni dio života općenito. U tom smislu stari i bolesni imaju i svojevrsnu stabilizirajuću funkciju za današnje društvo, za koje je već spomenuto da je podložno snažnom pritisku u pogledu uvažavanja svega što je mlado, snažno i zdravo.¹⁹

4. Izazovi međugeneracijske solidarnosti

Svi relevantni demografski pokazatelji upućuju na to da je (i u Hrvatskoj!) sve više osoba starije životne dobi, dok je broj novorođenih u velikom opadaju.²⁰ Time, kako je već naznačeno, i općeprihvaćeni stav da budućnosti pripada mladima, u najmanju ruku postaje diskutabilnim. Virtualni ugovor među generacijama (*Generationenvertrag*) mijenja se jer je očito zastario.²¹ Naime, na razini sustava socijalne sigurnosti, sve veći udio starijih osoba u odnosu na populaciju obveznika osiguranja nerijetko dovodi u pitanje održivost kako

---

se već sama činjenica prolaznosti i umiranja može percipirati kao „ništenje ili u-ništenje čovjeka koji stari“ (str. 88.). Međutim, tome uvelike pridonosi i društveno-kulturni razvoj, koji zbog svoje dinamike izaziva starije osobe na prilagodbu novim okolnostima i boljim uvidima u ono što nadolazi. Autor izričito navodi da „novi znakovi i njihovi međusobni odnosi potpuno su valjani i pristupačni uvijek samo onomu tko je i sam sudjelovao u njihovu stvaranju i raspoređivanju, a naučit ćemo ih tako da ih stvaramo. Nekadašnji tuđi gost među njima će se teško snalaziti, baš poput vozača okružena nepoznatim prometnim znakovima“. Améry, Jean, *O starenju: Revolt i rezignacija*, str. 108.

19 Usp. Zulehner, Paul Michael, *Pastoraltheologie: Übergänge*, str. 89.-90.

20 Tu činjenicu potkrepljuju najnoviji podatci Državnoga zavoda za statistiku Republike Hrvatske na temelju rezultata prošlogodišnjega popisa stanovništva. Podatci se mogu pogledati na webu: <https://dzs.gov.hr/vijesti/objavljeni-konacni-rezultati-popisa-2021/1270> (Pristupljeno 23. rujna 2022.)

21 Tako je nekadašnji milanski nadbiskup i kardinal Carlo Maria Martini (1927. – 2012.) na koncu znanstvene konferencije europskih biskupa pod nazivom „Rađanje i umiranje kao izazovi evangelizacije“ iz 1989. godine u Rimu, kojoj je predsjedao, u završnom govoru formulirao svoj prijedlog ovako: „Mi biskupi podržavamo raspravu o novom ugovoru među generacijama. Tako, kao što roditelje na svijet donose svoju djecu, u budućće će djeca ispraćati svoje roditelje sa svijeta“. Citirano prema: Zulehner, Paul Michael, „Für eine neue Sterbekultur“, Web: [file:///C:/Users/Ivo%20D%C5%BEini%C4%87/Downloads/1994_Schwarzach_Sterbekultur%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Ivo%20D%C5%BEini%C4%87/Downloads/1994_Schwarzach_Sterbekultur%20(2).pdf) (pristupljeno: 15. rujna 2022.)

mirovinskoga sustava tako i dobi umirovljenja. Sve se više pokazuje izvjesnim kako će buduće mlađe generacije morati više brinuti sami o sebi, što posljedično znači da će njihova solidarnost prema starijima moguće postajati sve oskudnija. Potreba i želja mlađih za ugodnijim životom uvelike može na različitim područjima ograničiti živote starijih, prvenstveno na ekonomskom području. Istovremeno će utjecajne i društveno-politički važne pozicije sve dulje biti u rukama osoba starije životne dobi, što sve skupa može dovesti do svojevrsnih napetosti, osjećaja nesigurnosti, pa i razdora među generacijama.²²

U cijelom tom kontekstu sve češće u središte interesa i žestokih rasprava dolaze pitanja pravednosti među generacijama koji su sadržani u spomenutoj slici istoimenoga ugovora: kako treba osmisliti sustave socijalne sigurnosti da budu pravedni i održivi prema budućim generacijama. Raspravlja se ne samo o tradicionalnoj raspodijeli prava i dužnosti među različitim generacijama, nego i o ulogama koje pritom imaju pojedinci, obitelji i društva. Kada je riječ o obiteljima treba naglasiti kako one, bez obzira na sve poteškoće povezane s tim, ipak i dalje predstavljaju najčešći i temeljni oblik skrbi za starije osobe. No, povećanje očekivanoga životnoga vijeka dovodi i do većeg preklapanja različitih generacija i svojevrsnoga stiska životnoga ciklusa, odnosno do situacije tzv. *sendvič generacije*. Riječ je o osobama koje moraju snositi višestruke terete istovremene skrbi kako za vlastitu djecu, tako i za starije roditelje (*sandwich-care*).²³

Isto tako načelo supsidijarnosti u socijalnoj sigurnosti postavlja pitanje u kojoj se mjeri međugeneracijska skrb i obveza brige još uvijek mogu opravdati ili učiniti pravednima unatoč sve većoj individualizaciji i promijenjenim obiteljskim odnosima.²⁴ Promjene koje je obitelj doživjela u posljednjim desetljećima, stavljaju drugačije zahtjeve kako pred odraslu djecu tako i pred (ostarjele!) roditelje. Dakle, obiteljske odgovornosti jednih i drugih su se promijenile, ali ostaju i dalje duboko osobne u ovisnosti o međugeneracijskim odnosima koji su građeni tijekom cijeloga (su)života.²⁵ U pozadini svih ovih poteškoća

22 Usp. Zulehner, Paul Michael, *Pastoraltheologie: Übergänge*, str. 89.-86.-87.

23 Dakle, ovdje se radi o osobama koje već i same spadaju u kategoriju starijih osoba ili su već bake i djedovi, a istovremeno su im još uvijek na životu stari roditelji o kojima moraju isto tako skrbiti. Usp. Podgorelec, Sonja i Klempić, Sanja, „Starenje i neformalna skrb o starim osobama u Hrvatskoj“, u: *Migracijske i etničke teme*, 23 (2007.) 1-2, str. 111.-134., ovo str. 124.-125.

24 Usp. Schweda, Mark, „Alter(n) in Philosophie und Ethik“, str. 17.-18.

25 Usp. Podgorelec, Sonja – Klempić, Sanja, „Starenje i neformalna skrb o starim osobama u Hrvatskoj“, str. 113.-114.

normativni temelji međugeneracijske pravde u društvima koja stare sve češće postaju predmetom temeljnih etičkih rasprava.²⁶

Općem osjećaju nesigurnosti uvelike može pridonijeti i činjenica da starije generacije onim mladima otkrivaju neke stvari koje im se u najmanju ruku ne sviđaju ili su im odbojne, poput krhkosti života, bolesti, patnje i prolaznosti. Kako je već spomenuto, u društvu kakvo je današnje, odnosno u kojem je poželjna mladost, snaga, aktivnost i ljepota, starost se po sebi doživljava kao tabu tema koju se želi zaobići pod svaku cijenu. Izgledati i biti star predstavlja sve drugo nego li kompliment i sve se manje vrjednuje kao nešto normalno te se želi potisnuti pod svaku cijenu.²⁷ Takve tvrdnje autor ovoga teksta potkrjepljuje i nekim sasvim konkretnim događajima u kojima je do izražaja došlo čak i svojevrsno zgražanje nad starošću,²⁸ a na iskustva predrasuda prema starijim osobama i njihove svojevrsne diskriminacije, poznate pod engleskim nazivom *ageism* i hrvatskim nazivom *dobna diskriminacija*, upućuje jedna od glavnih socioloških teorija starenja: konfliktna teorija starenja.²⁹

Istovremeno, upravo društveno-politički odnos prema starijima i (ne)briga za dostojanstven život u starijoj dobi, u najvećoj mjeri ocrtava (ne)čovječnost svake društvene zajednice. Naime, osobe starije životne dobi svojom nazočnošću dovode u pitanja sva postojeća i vrijedeća mjerila, sama po sebi razumljiva, te će bez prihvaćanja tih izazova kao samoga središta društvenoga razvoja nestati i ljudskosti u našim društvima. Društvo koje se mučno i teško nosi s osobama treće životne dobi, s osobama koje na bilo koji način trpe fizičku ili psihičku i duhovnu bol, s osobama koje više ne mogu održati konkurentnost i radnu sposobnost, gubi svoju humanu dimenziju i u opasnosti je da usvoji model mehaničkoga funkcioniranja ljudi. U takvim društvima osobe starije životne dobi jednostavno smetaju.³⁰

26 Usp. Schweda, Mark, „Alter(n) in Philosophie und Ethik“, str. 17.-18.

27 Usp. Zulehner, Paul Michael, *Pastoraltheologie: Übergänge*, str. 89.-88.

28 Naime, u filmu *Titanic* iz 1997. godine pojavljuje se scena u kojoj se događa transformacija mlade u stariju žensku osobu, tako da cijelo lice biva u kadru. Kada se film pojavio na velikim platnima upravo je ta scena ženske protagoniste s ogromnim borama na licu izazvala popriličnu reakciju odbojnosti pretežno mladih gledatelja filma. S druge strane, kada se je isto tako papa Ivan Pavao II. pojavljivao u javnosti već nemoćan i teško bolestan također je izazivao, u najmanju ruku, neslaganja javnosti i pitanja čak i u crkvenim krugovima zašto konačno ne odstupa s te funkcije. To su samo dvije crtice koje svjedoče o spomenutom fenomenu razdora između onoga što je danas poželjno u društvu i onoga što u određenoj mjeri nekima jednostavno smeta ili ih iritira.

29 Usp. Peračković, Krešimir i Pokos, Nenad, „U starom društvu – neki sociodemografski aspekti starenja u Hrvatskoj“, str. 94.-95.

30 Usp. Zulehner, Paul Michael, *Pastoraltheologie: Übergänge*, str. 89.- 90.

S druge strane, neprocjenjivo je mnoštvo mogućnosti za obogaćivanje mladih generacija i cjelokupne društvene zajednice životnim iskustvima i znanjima starijih. Staro po sebi, pa tako i osobe starije životne dobi, mogu predstavljati model tranzicije i kontinuiteta, međugeneracijskoga prijenosa sadržaja koji imaju oplemenjujuću snagu na temelju iskustava i svjedočanstava. Bez staroga gubi se i kulturni temelj, čvrstoća puta i smjena generacija. Zanemarujući iskustva i znanja starijih osoba, ljudski narativ riskira gubitak povijesnih i kulturnih obrazaca mišljenja.³¹ S druge strane stalna interakcija starih osoba sa svojim mladim potomcima (unucima) uvjetuje pozitivan i valjan međugeneracijski kontinuitet, u smislu prenošenja iskustva i znanja, te razvoja kreativnosti. Takva interakcija među generacijama, osobito ako je česta ili intenzivna, obogaćuje sve sudionike u njoj i predstavlja reciprocitet referenci, znatiželje i kreativnosti. Međusobna povezanosti starijih i mladih iznova otkriva osjećaj solidarnosti, odrastanja uz učenje i starenja, na kognitivnoj i emocionalnoj razini. Riječ je o relacijskom okruženju koje osposobljava za valjaniji, proaktivniji i kreativniji razvoj i starenje. Spomenuta interakcija iznova gradi pakt solidarnosti jer omogućava obostranu korist i pridonosi oporavku osjećaja vlastitih doživljaja. Njom se iznova može otkriti autentičnije i prirodnije upravljanje načinom postojanja suvremenoga čovjeka. U konačnici takva interakcija pomiruje prirodu i kulturu, pojašnjava i razdvaja tehnološke spoznaje od ljudskoga znanja, redizajnira smisao postojanja koji biva oslobođen predrasuda i vlastitoga interesa.³² Stoga, umjesto da se starije ljude krivo percipira prizmom njihovih tjelesnih i drugih ograničenosti, daleko je važnije promatrati ih u pogledu onoga što kao takvi mogu ponuditi i za što su sposobni.³³ Bogatstvo njihovih spoznaja i životnih iskustava neupitno je, upitno je samo koliko je konkretna društvena zajednica sposobno to bogatstvo prepoznati i pozitivno ga koristiti.

31 Usp. Christini, Carlo i drugi, „L' invecchiamento fra natura e cultura: creatività e intergenerazionalità“, u: *Turismo e psicologia. Rivista interdisciplinare di studi, ricerche e formazione* 8 (2015.) 1, str. 115.-127., ovo str. 122.-123. Autori članka u ovom kontekstu navode i jedan citat francuske filozofkinje Simone de Beauvoir iz njezine knjige *Starost (La Vieillesse)* koji glasi: „U budućnosti koja nas čeka, u igri je smisao našeg života; ne znamo tko smo ako ignoriramo tko ćemo biti: moramo se prepoznati u ovom starcu, u ovoj starici; to je nužno ako želimo u potpunosti preuzeti svoje ljudsko stanje“.

32 Usp. *Isto*, str. 124.-125.

33 Štambuk, Ana, „Starost i starenje u zrcalu duhovnosti“, str. 142.

5. Koncept umijeća starenja

Zalaženjem u tzv. *treću dob* ili starost nastupa i potreba suočavanja s njom, što nerijetko može značiti i desetljeća života koja se moraju osmisliti, te naučiti ne samo životu dati godine, nego i godinama život.³⁴ Dakle, čak i oni koji su još uvijek u naponu snaga, bez obzira na visoke godine života, trebaju pouku za starenje jer ne uspijeva svima u starosti ovladati rasprostranjenom letargijom i mogućom depresijom starenja. U posljednjem dijelu života, a pogotovo u visokoj starosti, više ne vrijedi princip djelovanja, nego daleko više princip bivanja. Sama pomisao na smrt također izaziva strah, pa onda i umiranje s vremenom postaje nešto s čime se treba zblížiti i pomiriti.³⁵

U tom pogledu sasvim je opravdano pitanje o postojanju nekakvog umijeća starenja, koje je usko povezano s umijećem življenja i koje bi uključivalo i umijeće umiranja, odnosno smrti. Umijeće kao pojam pritom ne označava određenu umjetničku aktivnost, nego vještinu i znanje (*know-how*), kao i iskustvo koje implicira upućenost i znanje, dok istovremeno ne isključuje zakonske i moralne poveznice. Za adekvatno osposobljavanje spomenutoga umijeća dalekosežna je relevantna tradicija, poput brojnih uputa iz područja religiozne i nereligiozne mudrosti, različitih tekstova iz povijesti medicine, kao i doprinosi likovne umjetnosti i književnosti. Uza sve to tu je i bogata filozofska tradicija koja se od svojih antičkih početaka isto tako bavila i starenjem i starošću s ciljem cjelovitoga pojašnjenja temeljnih preduvjeta čovjekova samorazumijevanja i uvida u svijet oko sebe.³⁶

Svaki čovjek svjestan je da ne može vječno živjeti, iako se ta svijest o vlastitoj prolaznosti uvijek iznova nastoji i potiskivati. Međutim, u poodmaktoj dobi ona se više ne da potisnuti, pa onda trezveno umijeće starenja implicira i zadaću suočavanja s krajem života. Tradicionalna uputa za dobru kršćansku smrt: *ars moriendi*, shvaćena kao usredotočeno suočavanje s vlastitom smrću i kao mogućnost konačne odluke umirućega, ni na koji način ne bi trebala ograničiti ili negativno utjecati na umijeće starenja. Svojevrsnu ravnotežu jednoga i drugoga umijeća moguće je postići uvidom da u starosti mnoge stvari, koje su

34 Usp. Zulehner, Paul Michael, *Pastoraltheologie: Übergänge*, str. 97.

35 Usp. *Isto*, str. 94.-95.

36 Naravno da ni filozofija u kontekstu govora o starosti nema nikakvo posebno znanje, nego se samo služi zdravim razumom koji je zajednički svim ljudima, te iskustvom koje je isto tako svima dostupno. Ono što filozofija ima jest duga i bogata tradicija argumentiranoga promišljanja i svjesnosti poteškoća vezanih za fenomene starenja i starosti. Usp. Höffe, Otfried, *Die hohe Kunst des Alterns: kleine Philosophie des guten Lebens*, str. 11. i 16.

u ranijim godinama bile u prvom planu, u poznijim godinama odlaze u drugi plan. Upravo stoga umijeće življenja koje uključuje i umijeće starenja dobiva na sve većoj vrijednosti.³⁷

Filozofski koncept umijeća starenja polazi od protivljenja sužavanju koje danas prijeti razmatranjima cjelokupne problematike oko starenja i starosti, a ono se uglavnom svodi na ekonomsku računicu i funkcionalno motrište. Naravno da u cjelokupnom diskursu o fenomenima starenja i starosti ne treba ni taj ekonomski aspekt proglasiti nebitnim, međutim funkcionalni diskursi o starenju posebno su strani onima na koje se to odnosi, pa je već to razlogom zašto se takva perspektiva mora relativizirati. Otvari li se unutarnjem pogledu i stajalištu samih osoba starije životne dobi, onda s filozofskog aspekta dolaze do izražaja normativna pitanja, zbog čega filozofski govor o starosti prvenstveno pripada području etike. U tom smislu filozofija je tijekom svoje bogate tradicije razvila nekoliko modela o starenju i starosti. Primjerice eudaimonijska etika ili etika sretnog i uspješnog života (*eudaimonia* na grčkom znači „sreću“), polazi od pitanja kako u okviru umijeća življenja razviti i prakticirati umijeće nošenja sa starošću i neizbježnom smrću na dobar i sretan način. Drugi filozofski obrazac, deontološka etika starosti, bavi se pitanjem kako bi se drugi trebali odnositi prema starijim ljudima i kako izgleda društvo i politika koja je prijateljski nastrojena prema starenju i starosti. Treći filozofski diskurs o starenju i starosti, pod nazivom moralna kritika, zastupljen je ponajviše u kritici negativnih slika o starenju i starosti.³⁸ Očito je da su s ovim trima modelima zahvaćeni svi bitni aspekti procesa starenja i starosti, odnosno i osobni i društveni, a sve etičkim i političkim značajem tih fenomena.

Kada je, pak, riječ o samoj procjeni starosti onda se u filozofskoj tradiciji mogu razlikovati dvije glavne pozicije.³⁹ S jedne strane prepoznatljiv je svojevrsni koncept žaljenja na starost, pri čemu se prije svega ističu brojne nedaće koje starost sa sobom donosi. Nestaje radosno i neopterećeno doba mladosti, kvari se vanjski izgled, a tjelesna snaga i sposobnost opadaju, te se povećavaju tegobe, tjelesne mane i bolesti. Istovremeno, starijoj osobi pada i javni ugled i društveni status, sve više postaje teretom za druge, treba pripomoć i postaje ovisnom o tome, te metom sažaljenja ili čak prezira i ismijavanja. Život u

37 Usp. *Isto*, str. 28.

38 Usp. *Isto*, str. 19.-21.

39 Daljnji prikaz se oslanja na tekst Marka Schwede o starenju i starosti u filozofiji i etici. Usp. Schweda, Mark, „Alter(n) in Philosophie und Ethik“, str. 5.-7.

cjelini postaje sve dosadniji, teži i neminovno se bliži kraju. Dakle, ovakvoj procjeni starosti u fokusu je više ideja općeg propadanja cjelokupne ljudske konstitucije, pri čemu fizičku degradaciju nerijetko prati i ona psihička i mentalna. S druge strane istovremeno je prisutno i pozitivno vrjednovanje starosti, koje u prvi plan stavlja prednosti i blagodati starenja, kao i vrline starosti. Starenje se često tumači prema obrascu vremenskih ciklusa i procesa sazrijevanja i završetka, a pritom se upućuje i na brojne dobrobiti i uspjehe u životnom iskustvu, poput razboritosti i spokoja. Predsokratovska filozofija također pripisuje starosti poseban autoritet i dignitet u svojoj usmjerenosti prema prapočetlima i prirodnim procesima. Platon je, pak, stava da starost donosi oslobođenje od besciljne naglosti, nesigurnosti i ludosti mlađih godina, osobito od fizičkih poriva i senzualnih strasti koje je teško obuzdati. Skupljeno životno iskustvo odaje unutarnju stabilnost i širinu horizonta, a uvijek iznova se provlači i mentalna veza između filozofiranja i starosti, pri čemu se ističe kako filozofiranje znači učenje umiranja, u smislu odvajanja besmrtno duše od prolaznoga tijela. Takav pristup će s vremenom postati *toposom* filozofskoga samorazumijevanja u ogledalu teme starenja.⁴⁰

U helenističkim i kasnoantičkim filozofskim školama starenje također dolazi u fokus promišljanja te se pojavljuju različiti traktati o starosti. Kod stoika starenje se često pojavljuje kao aspekt sveobuhvatnog zakona prirode, koji stoga treba prihvatiti s razumnom pribranošću. Epikurejska doktrina pak se oslanja na bezvremenu i o godinama neovisnu sreću spokoja ovdje i sada određenoga trenutka. Općenito, drevna pohvala starosti obično ne traži utočište u jednostavnom zatiranju ili uljepšavanju negativnih dimenzija toga fenomena. Umjesto toga se njeguje argumentacijski obrazac priznavanja i dijalektičkog prevrednovanja teškoća i gubitaka povezanih sa starošću. Klasičan primjer je djelo *O starosti (Cato maior de Senctute)*⁴¹ rimskoga filozofa i govornika, pravnika i državnika Marka Tulija Cicerona, u kojem se polazi od relevantnih pritužbi na starosti i njihove djelomične opravdanosti, a potom se prelazi na pozitivno vrjednovanje starenja i starosti.⁴² Njegove savjete može se pribrojiti umijeću starenja i starosti, a kreću se od tvrdnje kako se kvalitetno starenje uči

40 Za detaljniji uvid u Paltonova promišljanja o starosti vidjeti: McKee, Patrick i Barber, E. Clifton, „Plato’s Theory of Aging“, u: *Journal of Aging and Identity*, 6 (2001.) 2, str. 93.-104.

41 Naslov *De senectute* na latinskom je jeziku korišten kao klasični naslov za filozofska ili filozofiji bliska razmatranja o starosti.

42 Već kod Platona u *Državi* susrećemo prvi sustavni popis tereta i blagoslova starosti (*Država* 328b-331d).

još za mladosti i kako starost može biti dobar dio života. Starost, nadalje, ne znači automatski da se pritom radi o nekoj uskrati aktivnoga života, bez obzira na to što treba prihvatiti i vlastita tjelesna ograničenja jer za istinski važne stvari je prije svega potrebno životno iskustvo i kvalitetna prosudba. Ciceron nadalje tvrdi da se fizička snaga može smanjiti, ali i da mentalne sposobnosti rastu te ih je potrebno održavati aktivnim. Isto tako smanjenje osjetilnih užitaka oslobađa pojedinca za intelektualnu aktivnost, prijateljstvo i društvenost. U konačnici Ciceron savjetuje da se ne treba bojati umiranja odnosno smrti jer ona predstavlja ili kraj čovjekove svijesti ili početak nekog novoga života.⁴³

Potonje rečeno aludira kako je tema starenja i starosti posebno akutna onda kada je riječ o umiranju, pri čemu je filozofija i u tom kontekstu tradicionalno kompetentna svojom savjetodavnom i utješnom funkcijom, kao i bogatim promišljanjem o smrti i besmrtnosti.⁴⁴ Tome je na svoj način dodatno pridonijela i pojava kršćanstva i njegove teološke refleksije o ljudskoj egzistenciji. Kristološki utemeljenim novim vrjednovanjem ljudske boli i patnje općenito, i u samoj starosti i umiranju ocrta se drugačija i pozitivna mogućnost tumačenja. Na taj način dolazi i do sve većega produhovljenja perspektive starosti kao posljednje faze mukotrpnosti ovozemaljskoga života i ujedno kao prethodnice prijelaza u drugačiji i viši oblik postojanja.⁴⁵

U svakom slučaju suvremeno filozofsko umijeće starenja poznaje i duhovnu stranu čovjeka, čiji doživljaj i iskustvo može cjelokupnu krhku egzistenciju staviti u jednu sasvim novu perspektivu. Zbog duhovne dimenzije umijeće starenja započinje u umu, odnosno sa slikama koje osobe starije životne dobi

43 Usp. Ciceron, Marko Tulije, *Katon stariji ili o starosti*, Zagreb: L. Hartman, 1911.

44 O mogućnostima utješne dimenzije same filozofije i njezine pripomoći kod ozbiljnoga i odgovornoga suočavanja s kompleksnim životnim situacijama nerijetko je prisutna tema među filozofima u raspravama o njezinoj ulozi kao teorije i kontemplacije ili prvenstveno kao životnoga puta. Jedno od značajnijih filozofskih spisa u tom kontekstu jest i *Utjeha filozofije (Consolatio philosophiae)* Anicija Manlija Severina Boecija (480. – 525.). Već su i starogrčki filozofi upozoravali na potrebu upućivanja u filozofijsko umijeće kako bi se moglo lakše nositi sa svim životnim izazovima, napose onima granične naravi. I danas se sve više otkriva takav potencijal filozofije, te se filozofskom praksom dijaloga nastoji pomoći ljudima da dođu do (ponovnoga) otkrivanja smisla vlastitoga postojanja. Usp. Džinić, Ivo, „*Utjeha filozofije i Pohvala ludosti*: paradigmatički okvir kvalitete življenja“, u: *Filozofska istraživanja* 36 (2016.) 3, str. 439.-449., posebno str. 447.

45 Kršćanska je socijalna etika načelom milosrđa za slabe i one u potrebi s vremenom opravdala i obavezu skrbi za bolesne, slabe i siromašne ljude, a sama ideja brige za starije osobe u duhu aktivne ljubavi prema bližnjemu (caritas) će trajno ostati glavnim pokretačem kršćanske i crkvene zauzetosti za osobe starije životne dobi. Usp. Schweda, Mark, „Alter(n) in Philosophie und Ethik“, str. 7.-8.

imaju o sebi i o bliskim osobama.⁴⁶ Njezinu osvještavanju može dodatno pridonijeti kvaliteta života u starosti, primjerice u smislu lakšega nošenja s vlastitom krhkošću, eventualnom bolešću, gubitkom voljene osobe, ali i osmišljavanjem vlastite prolaznosti i suočavanja sa smrću. Osim toga ona i u starosti može ohrabriti za izgradnju boljih odnosa s drugim osobama i veći društveni angažman. U tom smislu vrlo je znakovit pojam gerotranscendencije kao pomaka prema meta-perspektivi vlastitoga postojanja, a što u starijih osoba predstavlja neko više i neobjašnjivo iskustvo spoznaje i svojevrsnoga prosvjetljenja.⁴⁷ Sve to skupa može pridonijeti drugačijem pogledu na starenje i starost, te njihovu prihvaćanju kao sastavnoga dijela ljudskoga života, koji u mnogočemu može biti pozitivno koncipiran, doživljen i proživljen.

6. O dimenziji aktivnoga starenja

Umijeću starenja i starosti svakako pripada i poticanje starijih osoba na aktivan život jer se na taj način potiskuje moguće popuštanje snaga, prijeteće otpisivanje, pa i samo umiranje.⁴⁸ Takav pristup zastupa i još jedna od glavnih socioloških teorija starenja, odnosno teorija aktivnoga starenja, a ona „polazi od teze da će stariji ljudi biti korisni sebi i svojem društvu ako ostanu i dalje društveno aktivni, a njihovo pozitivno iskustvo i stav prema starenju ključni su za njihovu sposobnost da ostanu aktivni“.⁴⁹ Iako ni ova sociološka teorija nije i bez kakvih kritika, napose u pogledu optimistične procjene sposobnosti starijih osoba za takav pristup starenju, većina gerontologa ga danas uglavnom preferira. Kod govora o aktivnom starenju nije riječ samo o fizičkoj aktivnosti, nego i o „optimizaciji psihofizičkih stanja i socijalnih uvjeta, čime se povećava kvaliteta života i sprečava rano i brzo propadanje sposobnosti te prevenira socijalna ovisnost“.⁵⁰

Starenje je po sebi fiziološki i prirodni fenomen na koji – kako je do sada više puta i spomenuto – mogu utjecati različiti čimbenici, uključujući i one društvene i kulturne faktore. Na kvalitetnije starenje uvelike može utjecati primjerena stimulacija kognitivnih, afektivnih i motivacijskih procesa. Aktivan,

46 Usp. Höffe, Otfried, *Die hohe Kunst des Alterns: kleine Philosophie des guten Lebens*, str. 28.

47 Usp. Štambuk, Ana, „Starost i starenje u zrcalu duhovnosti“, str. 142. i 147.-148. Za kršćanski pogled na umijeće starenja može se konzultirati knjiga njemačkoga redovnika Anselma Grüna *Visoko umijeće starenja* u izdanju Kršćanske sadašnjosti, Zagreb, 2011. godine.

48 Usp. Zulehner, Paul Michael, *Pastoraltheologie: Übergänge*, str. 94.-86.

49 Peračković, Krešimir i Pokos, Nenad, „U starom društvu – neki sociodemografski aspekti starenja u Hrvatskoj“, str. 94.

50 *Isto*.

predan, zainteresiran, znatiželjan i kreativan um važan je preduvjet za mirniji život i u starosti. Starijima je uvijek moguće nastaviti učiti, razvijati i usavršavati svoje kreativne i komunikacijske vještine, te tako i prevladati tjelesne i zdravstvene poteškoće, obnoviti kvalitetu i stil vlastitoga razmišljanja. I u starosti se puno toga može (na)učiti i vlastiti um uvijek iznova obogaćivati radoznalošću i znanjem. Smanjenje i usporavanje biološke funkcionalnosti može odgovarati stalnoj težnji prema stjecanju i otkrivanju samoga sebe, stvari u svijetu i svega onoga što život nudi. Relevantni autori ističu kako je mozak jedini organ čija se vrijednost povećava s godinama zbog akumulacije iskustva, te da um postaje jači kako mozak stari. Naravno da to nije i ne može biti slučaj u svih osoba starije životne dobi, ali životi mnogih među njima ujedno odražavaju snagu njihova puta, kontinuitet kreativnoga duha, praktički sve do kraja, o čemu dakako postoje i brojna konkretna svjedočanstva.⁵¹

Kreativni potencijal prisutan je u svakoj osobi, neovisno o dobi, a često i o zdravstvenom stanju. Doista su brojni primjeri starijih osoba koje se znaju kreativno izražavati, a puno je i starih osoba s kognitivnim poteškoćama koje svoje imaginativne sposobnosti manifestiraju na različite načine. Sve to skupa znači kako kreativne vještine ne nestaju s godinama. Štoviše, skupljeno životno iskustvo pogoduje traženju novih izražajnih metoda za predstavljanje svega onoga o čemu se promišlja i što se osjeća. Kao što postoje brojni primjeri osoba koje su svoju starost osmislili i obogatili vlastitom kreativnošću, valja istaknuti kako isto tako postoje i brojna područja u kojima starije osobe mogu manifestirati nešto od sebe i svojega unutarnjega svijeta.⁵²

Zaključno, u ovom dijelu može se reći kako je pravi izazov starosti razvoj sposobnosti za sazrijevanje vlastite osobnosti i za ispunjen i zadovoljan život. Da bi život i u starosti bio sasvim vitalan čini se važnim potreba ranoga razvoja životnoga plana, a način na koji su stare osobe ostarjele i kao takve ostale živahne, čini ih važnim i nezamjenjivim sugovornicima u tom kontekstu. Ako je istina da je moguće naučiti starjeti, onda se umijeće starenja vjerojatno sastoji u tome da se za tu dob zna na vrijeme pripremiti. Promatrajući s povijesnoga aspekta u

51 Usp. Christini, Carlo i drugi, „L' invecchiamento fra natura e cultura: creatività e intergenerazionalità“, str. 117.-118.

52 Autori u ovom kontekstu upućuju na mogućnosti pismenoga izražavanja poezijom i nekim drugim oblicima, mogućnosti slikanja i kiparstva, glazbenoga izražavanja, vrtne i obrtne djelatnosti i organizacijskih aktivnosti. Potom upozoravaju i na mogućnosti bavljenja fotografijom i snimanjem, te volontiranjem u smislu brige za druge, kao i brige o kućnim ljubimcima, ali brojnim drugim mogućnostima. Usp. *Isto*, str. 119.-122.

odnosu na prijašnje generacije, ljudi danas imaju daleko više prilike od prijašnjih vlastitom životu omogućiti više godina i svojim godinama više života.⁵³

7. Profesionalna pomoć i podrška starijima

Već je naznačeno kako je obiteljska skrb još uvijek najčešći oblik pružanja neformalne brige za starije i nemoćne, no isto tako je činjenica da mnoge takve osobe trebaju i profesionalnu pomoć. Stoga se kao opravdano pitanje nameće primjerena organizacijska i sadržajna kapacitiranost jedne društvene zajednice u brizi za svoje starije i nemoćne članove. Zadaća društva i svih drugih relevantnih institucija trebala bi biti očuvanje ljudskoga dostojanstva u starosti te nastojanje oko pravedne i solidarne odgovornosti prema starijim i nemoćnim osobama izgradnjom primjerene institucionalne strukture sustava socijalne sigurnosti. Pritom se kao glavna zadaća socijalnoga rada sa starijim osobama pokazuje praktično rješavanje specifičnih psihosocijalnih pitanja i poteškoća koje se javljaju u vezi sa starenjem i životnom situacijom u starijoj dobi. To se, primjerice, odnosi na pripremu za odlazak u mirovinu, oblikovanje postprofesionalne faze života, suočavanje s bolestima, oštećenjima i potrebama za pomoć, gubitak životnoga partnera, članova obitelji i osoba iz kruga prijatelja i poznanika, te na kraju neizbježno suočavanje s vlastitom prolaznošću i konačnošću.⁵⁴ Takva podrška starijima nužna je i u pogledu mogućih osjećaja nemira i straha od gubitka autonomije i svakodnevne ovisnosti o drugima, zbog čega mogu pomisliti i na najgore moguće izlaze iz zatečene situacije.⁵⁵

Ako se kao činjenica prihvati da je kvaliteta ophođenja sa starijima i nemoćnima doista pokazatelj za čovječnost u jednoj društvenoj zajednici, onda u tu mjeru humanosti svakako ulazi i razina priznanja i poštovanja onih ljudi koji se brinu za te starije i nemoćne. Tim više što se i one danas moraju suočavati s brojnim psihičkim i strukturalnim poteškoćama. Naime, kako je već spomenuto, s povećanjem broja osoba starije životne dobi i nemoćnih, istovremeno se u različitim ustanovama za njih sve češće razmišlja o racionalizaciji troškova, ali i o nekim tehnološkim mogućnostima. Više se ne čini tako nereálnim da bi u budućnosti tehnologija mogla zamijeniti ljudski faktor, a samim tim i osjećaj tjelesnoga i društvenoga prihvaćanja. U kontekstu profesionalne pomoći starijima, najizazovnijim se čini svojevrsna razapetost između potrebe solidarnosti

53 Usp. Zulehner, Paul Michael, *Pastoraltheologie: Übergänge*, str. 111.

54 Usp. Schweda, Mark, „Alter(n) in Philosophie und Ethik“, str. 16.

55 Usp. Zulehner, Paul Michael, *Pastoraltheologie: Übergänge*, 88.-89.

sa starijima, bolesnima i umirućima, s jedne strane, te sposobnosti smislenoga utemeljenja kako vlastitoga angažmana tako i uvida u krhkost ljudskoga života, s druge strane.⁵⁶

Za nadvladavanje ovakvih i sličnih situacija u sadašnjosti i budućnosti, čini se vrlo izazovnim temeljito istraživanje relevantnih mogućnosti suradnje između filozofije i medicine. Kako filozofska, tako i medicinska tradicija svjedoče da je uvijek bilo primjera tzv. *modela personalne unije* i profesionalne suradnje ovih dvaju znanstvenih područja.⁵⁷ I dok filozofija može opravdati profesionalna načela na temelju onih općenitijih, za njihovu su specifičnu primjenu odgovorni sami stručnjaci na pojedinim područjima, pa tako i na području gerijatrijske medicine. U slučaju potonje, profesionalna etika uključuje sve navike, običaje i kvalitete koje karakteriziraju dobrog liječnika i kvalitetno medicinsko osoblje općenito, poput razumijevanja i empatije, spremnosti na razgovor i strpljenje, sposobnosti slušanja i ohrabivanja. Ukoliko se iz bilo kojeg razloga tradicionalni profesionalni *etos* pokazuje oskudnim ili više ne nudi dovoljnu snagu orijentacije u pogledu pojave novih pitanja i izazova, utoliko onda medicina općenito (pa tako i gerijatrija) treba suradnju s filozofijom i prvenstveno filozofskom etikom.⁵⁸ Dakle, niz inovacija na području biologije i medicine u smislu njihova snažnoga napretka istovremeno pokreće i brojna etička pitanja i izaziva filozofsku misao, bez obzira na to što se mnoga od njih ipak teško mogu do kraja razjasniti sredstvima klasičnih filozofskih obrazaca.⁵⁹

56 Usp. *Isto*, 99.-101.

57 O mogućnostima i modelima bliske suradnje između filozofije i medicine detaljnije piše Otfried Höffe u svojoj već spominjanoj studiji o umijeću starenja. Za tu je suradnju skovao izraz *Arist-o-crates*, te njime želi upozoriti na važnost i jednoga i drugoga područja kao i na njihovo uzajamno poštovanje. *Arist* stoji za Aristotela kao velikoga filozofa i neumornoga istražitelja, a drugi dio *crates* stoji za starogrčkoga utemeljitelja liječničkoga umijeća Hipokrata. U konačnici istaknuto o predstavlja upravo njihovu povezanost i jednakovrijednost. Usp. Höffe, Otfried, *Die hohe Kunst des Alterns: kleine Philosophie des guten Lebens*, str. 22. i dalje.

58 Höffe u ovom kontekstu ističe kako, primjerice, nove mogućnosti bilo produljenja ili prekida ljudskoga života izazivaju odgovornu procjenu i isto tako odgovorno donošenje odluka jer se ne smije zahtijevati neograničeno raspolaganje ljudskim životom, pozivajući se na pacijentovo pravo na samoodređenje, niti se smije jednostavno odbaciti nove mogućnosti pozivajući se na nepovredivost ljudskoga života. Kompleksnim ostaje pitanje kako moralne obaveze preciznije definirati i kako ih primijeniti na nova problematična područja. Usp. *Isto*, str. 26.

59 Usp. Kinzel, Till, *Die hohe Kunst des Alterns: kleine Philosophie des guten Lebens*, Web: <http://www.informationsmittel-fuer-bibliotheken.de/showfile.php?id=9541> (pristupljeno: 10. rujna 2022.)

8. Zaključne riječi

Starenje i starost predstavljaju sastavni dio ljudskoga života te poput svake druga životne faze nosi sa sobom brojne izazove bilo u smislu poteškoća bilo pogodnosti. Naime, i ona predstavlja priliku daljnje kvalitetne izgradnje osobnosti i ukoliko se na taj način ne uspije prihvatiti starost, utoliko se vrlo teško uopće i nositi s njom. Starost dolazi i nastupa sama po sebi, ona je neizbježna, a kako će se doživjeti i proživjeti, to ponajviše ovisi o konkretnim pojedincima. O svakom ponaosob ovisi hoće li na godine u životu, kolikogod one bile brojne, primjereno odgovoriti kvalitetom života u godinama, kako sugerira i naslov ovoga teksta i što se kao ideja neprestance njime provlači. Naravno da starijima u tome dodatno može olakšati i društvena sredina u kojoj je također dovoljno razvijena svijest o starosti kao prihvatljivom fenomenu i blagodatni starijih s njihovim životnim spoznajama i iskustvom. Podržavati i pratiti ljude u njihovim specifičnim životnim iskustvima oblikuje perspektivu za humaniji (su)život. U tom je pogledu uvijek dobro došla svaka korektura eventualnih klišeja i predrasuda o starosti, već zbog same činjenice tolike prožetosti cjelokupne populacije generacijama starih ljudi. Osim toga intenziviranje pristupa starosti ekonomskom računicom i sveprisutnim pritiskom za štednjom, ugrožava ono najvažnije u gerijatrijskoj medicini općenito i kosi se s filozofski koncipiranim umijećem starenja, a to je uvažavanje svakoga pojedinca u njegovu dostojanstvu.

Usporedno s porastom znanstvenoga interesa prema starijim osobama i fenomenu starosti, treba rasti i konkretna pojedinačna, obiteljska i društvena zauzetost i briga za osobe starije životne dobi, kako bi im se omogućila dostojanstvena starost prema mjeri čovjeka. To je svakako u vremenu u kojem živimo jedna od ključnih točaka, na temelju koje će se prosuđivati čovječnost i čovjekoljublje današnjih i budućih generacija.

Popis izvora i literature

- Ancius Manlius Severinus Boethius. Utjeha filozofije [Consolatio philosophie]. Zagreb: Kršćanska sadašnjost; Naklada Istina, 2021.
- Améry, Jean, *O starenju: Revolt i rezignacija*, Zagreb: OceanMore, 2021.
- Christini, Carlo i drugi, „L' invecchiamento fra natura e cultura: creatività e intergenerazionalità“, u: *Turismo e psicologia. Rivista interdisciplinare di studi, ricerche e formazione*, 8 (2015.) 1, str. 115.-127.
- Ciceron, Marko Tulijski, *Katon stariji ili o starosti*, Zagreb: L. Hartman, 1911.
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Rezultati popisa stanovništva 2021. godine, web: <https://dzs.gov.hr/vijesti/objavljeni-konacni-rezultati-popisa-2021/1270> (pristupljeno: 25. rujna 2022.)
- Džinić, Ivo, „Utjeha filozofije i Pohvala ludosti: paradigmatički okvir kvalitete življenja“, u: *Filozofska istraživanja* 36 (3), str. 439.-449., 2016.
- Grün, Anselm, *Visoko umijeće starenja*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2011.
- Höffe, Otfried, *Die hohe Kunst des Alterns: kleine Philosophie des guten Lebens* [Visoko umijeće starenja: mala filozofija dobroga života], München: C. H. Beck, 2018.
- Höpflinger, François, „Wohnen und Wohnmobilität im Alter“, u: Schroeter, R. Klaus i drugi (ured.), *Handbuch Soziologie des Alter(n)s*, Wiesbaden: Springer Fachmedien GmbH, 2018. Dostupno na webu: file:///C:/Users/Ivo%20D%C5%BEini%C4%87/Downloads/978-3-658-09630-4_21-1.pdf
- Kaliterna, Ljiljana, „Jesmo li stari koliko imamo godina ili koliko se starima osjećamo?“, u: *Društvena istraživanja* 7 (1998.) 6, str. 873.-883.
- Kinzel, Till, *Die hohe Kunst des Alterns: kleine Philosophie des guten Lebens* [Visoko umijeće starenja: mala filozofija dobroga života] / Otfried Höffe. - München: Beck, 2018., u: *Informationsmittel (IFB): digitales Rezensionorgan für Bibliothek und Wissenschaft*, 27 (2019.) 1. Web: <http://www.informationsmittel-fuer-bibliotheken.de/showfile.php?id=9541> (pristupljeno: 10. rujna 2022.)
- McKee, Patrick i Barber, E. Clifton, „Plato's Theory of Aging“, u: *Journal of Aging and Identity*, 6 (2001.) 2, str. 93.-104.
- Platon, *Država*, Zagreb: Naklada Juričić, 2004.

- Podgorelec, Sonja i Klempić, Sanja, „Starenje i neformalna skrb o starim osobama u Hrvatskoj“, u: *Migracijske i etničke teme*, 23 (2007.) 1-2, str. 111.-134.
- Schweda, Mark, „Alter(n) in Philosophie und Ethik“, u: Schroeter, R. Klaus i drugi (ured.), *Handbuch Soziologie des Alter(n)s*, Wiesbaden: Springer Fachmedien GmbH, 2018. Dostupno na webu: file:///C:/Users/Ivo%20D%C5%BEini%C4%87/Downloads/2018_ReferenceWorkEntry_.pdf
- Štambuk, Ana, „Starost i starenje u zrcalu duhovnosti“, u: *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 53 (2017.) 2, str. 142.-151.
- Štifanić, Mirko, „Društveni aspekti starenja i obolijevanja“, u: *Diacovensia* 26 (2018) 3, str. 505.-527.
- Zulehner, Paul Michael, „Für eine neue Sterbekultur“, Web: [file:///C:/Users/Ivo%20D%C5%BEini%C4%87/Downloads/1994_Schwarzach_Sterbekultur%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Ivo%20D%C5%BEini%C4%87/Downloads/1994_Schwarzach_Sterbekultur%20(2).pdf) (pristupljeno: 15. rujna 2022.)
- Zulehner, Paul Michael, *Pastoraltheologie: Übergänge*, vol. 3, Wien: Patmos Verlag, 1991.

Years in Life and Life in Years: Old Age and Quality of Life

Summary

The article provides a concise overview of various approaches to the phenomenon of aging and old age as an integral part of human life, which presents numerous challenges and difficulties. Against the background of today's increase in the number of elderly people as a serious demographic problem, especially in industrially developed countries, which does not bypass Croatian society, the subject of old age is increasingly becoming the focus of interest of various scientific and professional fields. The philosophical tradition, based on its numerous relevant sources, also has something to say about aging and old age, especially from the ethical point of view. The art of aging, as an integral part of the art of living, prepares for a better experience of old age and perceives this phase of life as an additional potential rather than a burden. In order for everyone to experience a dignified old age, the support of the social community through intergenerational solidarity and well-organized social care for the elderly and frail is also necessary.

Keywords: active aging, old age, aging, solidarity between generations, the art of aging.